

Esther Beens en Andries van der Wal

Het gezicht achter een naam

Verhalen over de weggevoerde kinderen van
het Joods Kindermonument in Rotterdam.

Stadsarchief Rotterdam

www.kindermonument.net
www.stadsarchief.rotterdam.nl

Omslagontwerp: Nathan Azopardi
Achterzijde: foto Kindermonument

Basislay-out en technische realisatie: Dick van der Zee
© 2014 by Stichting Joods Kindermonument en Stadsarchief Rotterdam
Advies: Louisa Balk, Stadsarchief Rotterdam en Arie de Bruin, Stichting Joods Kindermonument

NUR 680

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	4
Haar stoel in de klas bleef leeg	5
Marianne en Hetty Reens	
Het poëziealbum van Miepje Wessel	10
Leentje Mok	13
Sara Leons	15
Lea Maks	18
Het servies van Dora van der Sluis	21
Noten	27
Illustraties	28

Woord vooraf

Op 10 april 2013 onthulde burgemeester Aboutaleb samen met 686 kinderen van Rotterdamse basisscholen het Joods Kindermonument aan de Stieltjesstraat in Rotterdam. Op het monument staat hetzelfde aantal namen van Joodse kinderen tot en met 12 jaar, als tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit Rotterdam is weggevoerd. Voorafgaand aan de onthulling is op initiatief van de stichting Joods Kindermonument Rotterdam op meer dan 50 basisscholen het onderwijsproject ‘Jij hoort in onze klas’ gehouden. Dit project werd ontwikkeld door de stichting met steun van de CED-groep, Educatieve Diensten. Het Stadsarchief heeft aan het project bijgedragen door docenten te voorzien van bronneninformatie over de weggevoerde Joodse kinderen. Het onderwijsproject wordt elk jaar doorgegeven aan de volgende groep in de bovenbouw op school.

Bij het onderzoek naar de namen van de Joodse kinderen in het Stadsarchief kwamen belangrijke nieuwe gegevens boven water. Aanvullend onderzoek werd gedaan in de archieven van het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) en het Rode Kruis. Daarnaast leverde onderzoek in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Nationaal Archief veel extra gegevens op.

Het onderzoek werd uitgevoerd door Huib van der Steen en Andries van der Wal, beiden van de stichting Joods Kindermonument, en Esther Beens en Louisa Balk, beiden in opdracht van het Stadsarchief Rotterdam. Interviews met nabestaanden maakten het mogelijk om aanvullende verhalen over een aantal weggevoerde kinderen op te tekenen. Deze verhalen kunnen worden verteld in de klas en stimuleren ook om op zoek te gaan naar de verhalen van de andere kinderen. De stichting Joods Kindermonument en het Stadsarchief Rotterdam werken samen om ook deze Joodse kinderen weer een ‘gezicht’ te geven.

Jantje Steenhuis, stadsarchivaris Rotterdam

Huib van der Steen, bestuurslid stichting Joods Kindermonument

Haar stoel in de klas bleef leeg

Marianne Reens 8 jaar	Straatweg 68 A	Rotterdam, 9 november 1934 Auschwitz, 9 november 1942
Hetty Louise Reens 6 jaar	Straatweg 68 A	Rotterdam, 2 augustus 1936 Auschwitz, 9 november 1942

Er wordt een foto van je genomen. Misschien vraag je of je die zien mag. Waarschijnlijk ben je niet tevreden hoe je erop staat. Toch kan het leuk zijn om iemand zo'n foto te laten zien. Daar was ik toen. Dit hebben we gedaan. En als je je kamer moet opruimen, vind je in een doosje of in een laatje een stapeltje foto's. Je bekijkt ze. Ja, dat hebben we gedaan. Hé, volgens deze foto staat de Euromast scheef! Foto's vertellen een verhaal. Wat is het verhaal bij de foto die ik je laat zien?

Alles wordt aan de kant geschoven en Rita Teeboom-Schapers legt een groot foto-album op tafel en opent het. Als je naast me gezeten had, zou je foto's, veel foto's van vroeger hebben gezien - in zwart-wit of bruin-wit, sepia wordt dat genoemd.

Marianne Reens.

Ik hoor, dat het familieleden zijn. Ik zie een man en een vrouw en hoor hun namen: Philip Reens en Sara Reens-Teeboom. Foto's van een vakantie aan zee. Sara zit in zo'n strandstoel van riet, waarin je weg kunt kruipen, als het waait. Zij hebben handdoeken om hun middel. En: veel foto's van een babytje, Marianne heet ze. Een paar bladzijden verder nog meer, ook van een meisje, haar zusje, Hetty.

Ik zie foto's van het huis aan Straatweg 68a, van een bloemenmagazijn met de naam 'Alpina'. Dan een hele bladzijde met foto's, gemaakt bij de Bijenkorf, van de twee zusjes, met strikken in hun haar. Marianne heeft het donkere haar van haar moeder; Hetty is blond, net als haar vader.

Je ziet twee gelukkige meisjes, die ooms en tantes om hen heen hebben en leuke dingen doen: een dagje naar Plaswijck, spelen met een buurjongen in een straat met heel weinig auto's, rolschaatsen tussen je moeder en tante Roos of spelen samen met de step. Marianne en Hetty, twee Joodse meisjes, samen opgroeiend in Rotterdam.

'Dat is oma!' Zij woont lekker dichtbij, samen met tante Roos, tante Bets en oom Samuel, ook op de Straatweg, op nr. 35.

Het verhaal bij de foto van Marianne. Hij werd gemaakt in de eerste klas van de Julianaschool aan de Prinses Margrietlaan. Kinderen leerden toen lezen met een leesplankje, waarop plaatjes stonden. Onder de tekeningetjes stonden de woorden: aap, noot, mies, enz. Misschien heb jij leren lezen met de tekeningetjes boom, roos, vis, vuur. Bij het leesplankje hoort een blikje met losse letters. Marianne heeft er een letter uit gepakt en kijkt nog even naar de fotograaf, voor zij die op zijn plaats op het leesplankje legt.

Je ziet dus Marianne Reens, geboren op 9 november 1934. Zij hoorde in de klas, was een van de leerlingen van de Julianaschool.

Op een morgen kwam een leerkracht ernstig kijkend de klas in. Iedereen was gelijk stil. Wat keek die ernstig? Wat was er? Een paar keer keek de onderwijzer naar de lege plek en vertelde, dat Marianne, samen met Hetty en haar ouders, uit het huis gehaald was. Ook haar oma. Als er meer bekend was, zouden zij dat horen.

Wil Janse, die bij Hetty in de klas zat, vergeet het nooit meer. Ook daar kwam een leerkracht dit vertellen. Ook Hetty was weg. Toen de school die morgen uitging, keken ouders en leerlingen elkaar verschrikt aan. 'Hoor je dat ook, mama?' Verderop in de Prinses Margrietlaan werd er geschreeuwd en gehuild. Zij zagen mensen, die in een vrachtwagen moesten klimmen. Ze droegen een gele ster op hun kleding. Agenten hielden het zeil open. Zou het zo ook met Marianne en Hetty gegaan zijn?

Wat ik verder weet? Familie Reens werd met veel andere Joodse families naar Loods 24 gebracht. Dat gebouw was de plek waar alle Joodse Rotterdammers zeg maar ‘verzameld’ werden. Meestal dezelfde dag en anders de volgende gingen zij met de trein naar Westerbork en nog weer later door naar Auschwitz. In het boek ‘Kaddisj’, waarin alle Rotterdamse Joodse mensen, die in de oorlog vermoord zijn, vermeld worden, staat, dat de zusjes op Mariannes verjaardag op 9 november 1942 vergast werden.

Lenie Ridderhof-Boon herinnert zich vooral wat zij ‘het grote zwijgen’ noemt. Niemand sprak erover, niemand toonde verontwaardiging. Terwijl iedereen de etalage van de bloemenwinkel had gezien, die met planken dicht getimmerd was. Later begreep zij, dat iedereen zweeg uit angst en bezig was met overleven. Daarna is er misschien gezwegen uit schaamte.

Marianne – kijk je naar de foto en denk je zoals ik: ‘Zo’n kind, zo’n lief meisje – daar kun je toch alleen maar van houden?’ Die lege plaats in die klas van toen wordt nooit meer opgevuld. Wij kennen haar naam, weten waar zij woonde, op welke school ze zat. Haar zusje en zij zijn twee van 686 Joodse kinderen uit Rotterdam, die in de Tweede Wereldoorlog vermoord werden. Marianne en Hetty? Zij horen in onze klas!

Marianne en haar jongere zusje Hetty.

	Naam	huis adres	Voornaam
1025	Romeins	Kouische 30	Cornelia
1026	Paris	" 13	Willy
1027	v d. Torre	L. Rutte 137	Witlaan
1028	Boon	Kleinweg 13	Leona Johanna
1029	v d. Akker	L. Rutte 132	Eric
1030	Geldom	" 140	Pieten
1031	Gyzenberg	" 59	Killy
1032	Paul	W. St. bergst. 87	Lita
1033	v d. Linden	Kouische 34	Jacob
1034	Sporeweg	" 40	Rietje
1035	Boens	Straadweg 60	Barbara
1036	Schender	D. Nassend. 4	Gerard
1037	Idam	Kouische 19	Johannes
1038	v. Rozin	Straadweg 164	Henriette Elisabeth
1039	v. Buitenen	W. St. bergst. 60	Anna
1040	v d. Bosch	" 49	Tiecke
1041	Reytenveld	" 67	Fenneke Huberta
1042	Kareman	Julianalaan 84	Leo
1043	de Boens	D. Nassend. 21	Henriette
1044	Biddarbos	W. St. bergst. 50	Stannanus
1045	Troul	Straadweg 164	Antonie
1046	"	"	Baricand
1047	Clomp	Julianalaan 71	Stillegonda
1048	"	" 71	Abrechtina
1049	v d. Akker	" 20	Abrechtina Johanna
1050	de Lutter	W. St. bergst. 106	Loatie Johanna
1051	"	"	Wilhelmina Theresia
1052	Aluge	L. Rutte 6	Rudolf Ferdinand
1053	Visser	Straadweg 164	Antonie Maria Joseph
1054	Fiegele	W. St. bergst. 00	Johannes
1055	d. Stouten	L. Rutte 33	Lysa
1056	Boon	Kleinweg 13	Christina Maria
1057	v. Huyn	Straadweg 172	Flip
1058	v d. Torre	Julianalaan 79	Beelderd

Gebourte datum	Gekomen	Verkeel
15. Maart '34	1. Sept.	30.1.-2.39
30. April '34	"	"
10. Maart '32	"	21.7.39 Juliana G
19. Febr. '34	"	"
29. Oct '34	"	"
16. Oct '34	"	"
5. Oct '34	"	"
23. Dec. '34	"	"
22. Oct '34	"	"
13. Jan '35	"	"
9. Nov '34	"	1.2.39
11. Jan '35	"	"
22. Oct. '34	"	1.3.39
30. Juli '33	1. October	25.11.39
16. Juli '34	"	10.4.39
27. Febr. '35	"	"
13. Febr. '35	"	11.9.39
11. Febr. '35	"	"
11. Sept '34	"	9.1.39
29. Sept '33	"	21.7.39 Juliana G
19. Sept '33	1. Nov.	3.12.30
7. Febr. '35	"	3.12.30
25. Febr. '35	"	"
"	"	"
26. Maart '35	"	15.12.30
20. Jan. '33	1. Dec.	21.7.39 Openb. Geb
10. April '34	"	"
17. Juni '34	"	1.3.39
26. April '33	"	15.1.30
29. Janis '33	1. Jan. '39	21.7.39 Juliana G
17. Maart '34	1. Febr.	"
18. April '35	1. Maart	"
15. Apr. '35	1. Maart	12.6.39
27. Juli '35	"	"

Het register van inschrijving van de Julianaschool met Marianne's naam.

Het poë ziealbum van Miepje Wessel

Leentje (Leni) Mok 10 jaar	Osseweistraat 19 A	Rotterdam, 26 december 1931 Auschwitz, 5 augustus 1942
Sara (Sera) Leons 9 jaar	Jacobusstraat 4 E	Rotterdam, 25 oktober 1932 Auschwitz, 5 augustus 1942
Lea Maks 12 jaar	Josephstraat 122 B	Rotterdam, 30 mei 1930 Auschwitz, 9 augustus 1942
Gerard (Arie) Maks 8 jaar	Josephstraat 122 B	Rotterdam, 5 december 1933 Auschwitz, 9 augustus 1942
Elias Maks 2 jaar	Josephstraat 122 B	Rotterdam, 22 februari 1940 Auschwitz, 9 augustus 1942

Wie heeft in deze tijd van Facebook, Whatsapp en Skype nog een poëziealbum? Vroeger had ieder meisje wel zo'n boekje waarin papa en mama, opa's en oma's, vriendinnetjes en klasgenootjes een gedichtje schreven. Het versje werd op zijn allermooist met de hand geschreven en de bladzijden werden versierd met tekeningetjes en poëzieplaatjes. Het album vormde zo een herinnering aan iedereen die er in geschreven had.

Mevrouw Miep Smith-Wessel¹ werd als Mietje Wessel geboren op 14 juli 1931 in Rotterdam. Over de tachtig is mevrouw Smith-Wessel nu; toen de Tweede Wereldoorlog in Nederland uitbrak was zij pas acht jaar en werd door iedereen Miepje genoemd. Ook Miepje had een poëziealbum. Mevrouw Smith-Wessel koestert het album nu al bijna 75 jaar.

Het poëziealbum van mevrouw Miep Smith-Wessel is een ontroerende verzameling van gedichtjes, geschreven door dierbaren die op dat moment niet konden vermoeden welk onheil hen boven het hoofd hing. Velen van hen hebben de oorlog niet overleefd.

Een van de eersten die in Miepje's album schreef, was haar vader David. David Wessel was Jood en diende in de meidagen van 1940 als reservist in het Nederlandse leger. Hij raakte zwaar gewond en moest lange tijd revalideren. Op een kwade dag bevond David Wessel zich, zonder de verplichte gele Jodenster op zijn jas, buiten de muren van Ziekenhuis Bronovo.

Hij werd opgepakt en heeft, na gevangengezeten te hebben in het Oranjehotel² en Kamp Amersfoort, op 2 februari 1943 de dood gevonden in Auschwitz. Mevrouw Smith-Wessel was dol op haar vader en kan zich hem nog levendig herinneren. Haar broertje John en zusje Elly waren nog jong. Alles wat zij van hun vader weten, hebben zij van hun grote zus gehoord. Omdat hun moeder niet-Joods was, hebben zij de oorlog overleefd.

Miepje's opoe Mietje Wessel schreef eveneens in het poëziealbum. Opoë was ziek en werd verpleegd in het Joods Ziekenhuis aan de Schietbaanlaan. Op 26 februari 1943 werd het ziekenhuis op Duits bevel ontruimd. De zieken en het verplegend personeel werden overgebracht naar Westerbork. Vanuit daar vertrok na een paar dagen de trein naar Sobibor. Op 5 maart 1943 zijn allen in dit vernietigingskamp omgebracht. Miepje's opa Leon Wessel was toen al een paar maanden dood; hij werd op 15 oktober 1942 vermoord in Auschwitz.

Op de vergeelde bladzijden van het poëziealbum bevinden zich ook de namen van drie meisjes: Leni, Sera en Lea.

Gedichtje van Leentje Mok.

Leentje Mok

Leni Mok heette eigenlijk Leentje. Leni was een nichtje van Miepje. Zij was de dochter van Isaac Mok en Keetje Wessel, die Corry werd genoemd. Corry was een zus van de vader van Miep. Miep was maar een paar maanden ouder dan Leni en de meisjes speelden graag met elkaar. Ze zagen elkaar vaak bij

opa en opoe Wessel. Midden in de zomer van 1942 werden Leni en haar ouders opgeroepen zich te melden bij Loods 24. Zij gaven aan de oproep gehoor. Mevrouw Smith-Wessel kan zich nog goed herinneren dat Leni en haar ouders afscheid kwamen nemen. Zij droegen hun koffers al mee. Geen van allen had een duidelijk beeld van het verschrikkelijke lot dat het gezin Mok boven het hoofd hing. Bij een kopje thee praatten ze erover. De stemming was niet eens heel erg verdrietig, eerder gelaten. Die dag, 30 juli 1942, hebben Leni en Miep nog gewoon met elkaar gespeeld. Het is de laatste keer geweest dat Miep haar oom en tante en haar nichtje Leni heeft gezien.

Isaac, Corry en Leni Mok behoorden tot de eerste Rotterdamse Joden die vanuit Loods 24 naar doorgangskamp Westerbork werden gebracht. Zij zijn daar maar een paar dagen geweest. De volgende bestemming zou ergens in Oost-Europa zijn. Ze wisten niet beter dan dat Joden daar in kampen moesten werken. In de oproep had gestaan dat iedereen werkschoenen en werkkleding moest meenemen. Verder mocht alleen het hoognodige als ondergoed, dekens en eetgerei meegenomen worden. Alles moest passen in één koffer of rugtas. Het overige bleef achter in de Osseweistraat 19 A: meubels, spullen die een mens nodig heeft en prullen die een mens verzamelt. De huissleutel moest worden afgegeven.³

Op 6 augustus 1942, een dag nadat Leni in Auschwitz was vermoord, kwamen medewerkers van de *Hausraterfassung* de inventaris opmaken van de inboedel van de verlaten woning in de Osseweistraat.

Streeklets No.	Ort	Strasse	Adresse	No.
Entrant: <u>W. J. Vogel</u> Nederl. Ind. No. <u>19-11</u> Houdst. becht. an: <u>3 Personen</u>	<u>Rotterdam</u>	<u>Osseweistraat</u> <u>19-11</u>	<u>Groenendreeftstraat</u> <u>W. J. Vogel</u> <u>Osseweistraat 19-1</u>	<u>1</u>

Die Wohnung besteht aus:

<u>1</u> Combu.	<u>3</u> Zinnen.	<u>1</u> Koche.	<u>1</u> Treppen.
<u>1</u> Balkon.	<u>1</u> Klozet.	<u>1</u> Kelln.	<u>1</u> Garage.
<u>1</u> Nebengel.	<u>1</u> Gaten.	<u>1</u> Gatedoer.	

Interieur: moderne

In Zimmer 1 befinden sich folgende Möbel: Linoleum, Teppich, 2 Hürvorleger, Tisch mit
Decke, runder Tisch, 2 Armstühle, 4 Stühle, Kaffee-, Kuchenschafel mit Matze,
Wandspiegel, Hängelampe, 4 Glaskaroline, 4 Uebergardinen, Lautsprecher,
6 Wandbilder, 3 Vasen, Weckeruhr, Hürschlänger.
 Inhalt Kaffee-: Teppeschiff.
 In Wandschrank I: Wäsche.
 In Wandschrank II: Kleider. Spezialwert fl. 100.--

In Zimmer 2: Linoleum, eisernes Bettgestell mit Bettzeug und Ueberz., 1 Treppen-
schleusemaschine, 1 runder Tisch, 2 Armstühle, Hängelampe, 4 Wandbilder, 2 Klamm.
Spezialwert fl. 100.--

In Zimmer 3 befinden sich folgende Möbel: Linoleum, Matze, eisernes Bettgestell mit
Bettzeug, Hängelampe, 4 Glaskaroline, 2 Uebergardinen, Wandspiegel, 1 Vorleger.
 In Wandschrank I: Kleider, Händtaschen, Schneiderkissen.
 In Wandschrank II: Teppeschiff, Nähmaschine.
Spezialwert fl. 40.--

Küche: Linoleum, Matze, 1 Vorleger, 1 Tisch, 1 Stuhl, 1 Geschloß, emaillierte Küchenge-
stände, 2 Glaskaroline.
 In Wandschrank: Teppeschiff und wertvolle Sachen.
 In Tischschrank: Teppeschiff.
Spezialwert fl. 10.--

Korridor: Linoleum, Hängelampe.
 In Wandschrank: Kleider und wertvolle Sachen.
Bodenschrank leer. Spezialwert fl. 10.--

In Zimmer 4 befinden sich folgende Möbel:

Gemacht in Rotterdam, den 6. August 1942
 von V. Bruun und H. J. Verbe.

K 33

Lijst van de achtergelaten inboedel van de familie Mok aan de Osseweistraat 19A. (NIOD)

Deze bevond zich op de tweede etage en bestond uit een gang, drie kamers, een keuken en een toilet. De medewerkers maakten een lijst van de spullen die ze aantreffen in de verschillende kamers en schatten de waarde van het huisraad.⁴

In de hele woning lag linoleum op de vloer. In de woonkamer, *Zimmer 1*, lag een kleed op het zeil. Twee armstoelen stonden bij een ronde tafel. De kamer werd verwarmd door een kolenkachel.

In *Zimmer 2* stond de *Treppnähmaschine* van Isaac Mok. Mevrouw Smith-Wessel weet nog hoezeer deze grote naaimachine van Singer haar als kind intrigeerde. Haar oom was kleermaker van beroep en maakte kostuums voor bedrijven als *Peek & Cloppenburg*. Als oom Isaac de kostuums wegbracht, droeg hij ze in een zwarte hoes over zijn arm.

Op de gang stond een kastje tegen de muur. *‘Im Wandschrank: Kleider und wertlose Sachen.’* Zou zich onder die ‘waardeloze zaken’ speelgoed van Leni bevonden hebben?

Op 9 oktober 1942 werd het huis leeggehaald. De meubels en spulletjes van het gezin Mok zouden naar Duitsland worden gebracht om te worden gebruikt door een Duits gezin.

Sara Leons

Sara Leons was een meisje met donkere krullen die op haar schouders vielen. Zij werd door iedereen Sera genoemd. Sera was een achternichtje van Miepje en Leni. De opa's van de meisjes, Salomon Salvator Wessel en Leon Wessel waren broers. Sera woonde met haar ouders Abraham en Rosette in de Jacobusstraat 4 E. Abraham Leons was bontwerker van beroep.

Miep woonde bij Sera om de hoek, op de Oude Binnenweg 91 B. Hier woonde Miep nog niet zo lang. Eerder had het gezin Wessel in de Tuinderstraat gewoond, maar deze straat was bij het bombardement zwaar getroffen. De omgeving van de Oude Binnenweg was een heerlijke plek om te spelen. Sera en Miepje waren vaak op straat te vinden om te knikkeren met kinderen uit de buurt. Ook kleurden ze graag en speelden met de poppen, zoals meisjes van die leeftijd graag doen.

Gedichtje van Sara Leons.

Sara Leons heeft zich met haar ouders op dezelfde dag als Leni Mok moeten melden bij Loods 24. In de nacht van 30 op 31 juli 1942 werden zij naar doorgangskamp Westerbork gebracht. Na een verblijf van nog geen twee dagen in Westerbork is Sera met dezelfde trein als Leni, misschien wel in dezelfde wagon, naar Auschwitz gedeporteerd. En op dezelfde dag, op 5 augustus 1942, zijn Sera en Leni daar, misschien wel samen, vermoord in de gaskamer.

De Jacobusstraat in 1939. Hier afgebeeld zijn de nummers 2 tot en met 8. Sara woonde op nummer 4 E. (Stadsarchief Rotterdam)

Lea Maks

‘Je schoolvriendin Lea Maks’, schreef Lea met sierlijke krul onder haar versje voor Miep op 23 januari 1941.

De school van Miepje en Lea stond in de Nadorststraat. Deze straat, die nu niet meer bestaat, liep van de Oude Binnenweg naar de Kruiskade. Bij het bombardement op Rotterdam van 14 mei 1940 werd de Nadorststraat nagenoeg verwoest. Mevrouw Smith-Wessel staat het beeld van de gebombardeerde straat nog helder voor ogen. Te midden van in puin gebombardeerde en verbrande huizen stond haar schoolgebouw nog fier overeind, hoewel de bovenste verdieping zwaar gehavend was.

Lea was meer dan een jaar ouder dan Miep. Ze zaten dan ook niet bij elkaar in de klas. Mevrouw Smith-Wessel herinnert zich Lea als een lief meisje met mooi donker haar, ‘een beetje zoals mijn eigen haar’. Lea had twee broertjes, Arie en het schattige nakomertje Elias.

Mevrouw Rina Erkelens-Kriesch⁵ woonde tijdens de oorlogsjaren in de Josephstraat. Lea was haar buurmeisje. Toen het gezin Maks de gele ster op hun kleding moest dragen en niet meer in alle winkels mocht komen, had Rina boodschappen voor de buurvrouw gedaan. Mevrouw Erkelens-Kriesch kan zich nog heel goed voor de geest halen dat de Joden uit de straat zich moesten melden bij Loods 24. Onder hen bevond zich ook het gezin Maks. De buurt was uitgelopen om de Joden uit te zwaaien. Zij sjouwden met koffers en tassen richting de West-Kruiskade. Veel burens liepen met hen mee en hielpen de zware koffers dragen.

In de stoet achter hun ouders liepen Lea en Arie. De kleine Elias werd gedragen door zijn moeder. De moeder van Rina had nog aangeboden voor Elias te zorgen, tot het gezin terug zou keren. Na lang aarzelen besloten Hendrik en Jaantje Maks hun jongste zoontje toch maar mee te nemen naar de onbekende bestemming.

Arie was stil blijven staan toen hij Jan, de broer van Rina, zag. Arie had een album uit zijn tas gehaald en aan Jan gegeven met de vraag of Jan het voor hem wilde bewaren tot hij terug zou zijn. Pas later zag Jan dat het album Arie’s postzegelverzameling bevatte.

Gedichtje van Lea Maks.

Terwijl Rina het stuk naar de tramhalte met Lea meeliep, huilden de meisjes zachtjes. Bij de tram aangekomen die hen naar Loods 24 zou brengen, kreeg Lea van haar moeder Elias in de handen gedrukt. Toen de tram klingelde als teken van vertrek, draaide Lea zich nog eenmaal om en zwaaide voor de laatste keer. Hierna heeft mevrouw Erkelens-Krisch haar buurmeisje nooit meer gezien.

Lea, Gerard en Elias werden in de gaskamers van Auschwitz vermoord op 9 augustus 1942. Een dag later maakten medewerkers van de *Hausraterfassung* de inventaris op van de inboedel van de verlaten woning in de Josephstraat op nummer 122 B. In *Zimmer 3* stond een *1 Kinderbett*. Is dat het ledikantje van Elias geweest?⁶

De waarde van het weinige dat het gezin Maks bezat, werd geschat op 28,50 gulden. Op 19 oktober werd het huis leeggehaald. Ze namen alles mee. *'Nichts fehlt, nichts is stehen geblieben'*.⁷ Een paar weken later woonden er andere, niet-Joodse mensen op de tweede etage van de Josephstraat 122.

Begin 1941 schreven Leni, Sera en Lea hun gedichtjes in Miepje's album. Hoewel de oorlog al een paar maanden aan de gang was, waren de meisjes zorgeloos. Het was alsof de oorlog voor hen niet bestond. Zo hoort het ook; het waren nog maar kinderen. Anderhalf jaar later, in augustus 1942, vonden ze de dood in de gaskamers van Auschwitz.

Bij mevrouw Miep Smith-Wessel staan Leni, Sera en Lea voor altijd in haar poëziealbum en in haar geheugen gegrift.

Het album van Miepje.

Het servies van Dora van der Sluis

Duifje (Dora) van der Sluis
11 jaar

Schietbaanstraat 13 B

Rotterdam, 28 maart 1931
Auschwitz, 9 augustus 1942

Toen zijn moeder overleed, erfde Kees de Man van haar een prachtig servies van het merk Schönwald. Het is crèmekleurig met roze en blauwe bloemetjes en heeft een gouden randje. Vandaag de dag zal het uitgebreide servies niet door iedereen mooi gevonden worden; het is een beetje ouderwets. Maar het servies is de heer De Man en zijn vrouw zeer dierbaar. Toch zullen zij er nooit hun tafel feestelijk mee dekken of zelfs maar één slok uit een kopje drinken of één hap van de borden eten.⁸

In de familie van de heer De Man staan de kop en schotels, borden en dekschalen bekend als 'het servies van tante Bets'. Tante Bets was de moeder van Duifje Aaltje van der Sluis. Duifje werd door iedereen Dora genoemd. Ze was het tweede kind van Marcus Leendert – oftewel Mark – van der Sluis en Elizabeth – genoemd Bets – van der Sluis-van Gelder.

Dora had nog een oudere broer. Op de gezinskaart staat hij vermeld als Henri Benjamin, maar Harry was zijn roepnaam.

Gezinskaart. (Stadsarchief Rotterdam)

Voor de oorlog hadden Mark en Bets van der Sluis het heel goed. Ze woonden op stand in de Aert van Nesstraat 16 A. Deze straat was in de 19^e eeuw aangelegd in het kader van de Rotterdamse stadsuitbreiding. De Aert van Nesstraat werd gedomineerd door het weelderige, neoclassicistische gebouw van de *Groote Schouwburg*. Het kan niet anders dan dat Mark en Bets van der Sluis deze in 1886 gebouwde schouwburg regelmatig hebben bezocht.

De Aert van Nesstraat in de jaren '30. (Stadsarchief Rotterdam)

Bets had altijd personeel tot haar beschikking. Ze had een dienstbode en een werkster. Zelf wist Bets niets van het huishouden. Als meisje had ze op kostschool gezeten; ze was een echte dame.

Bets moet een lieve, gulle vrouw geweest zijn. Ze was dol op kinderen. Als vriendinnen op bezoek waren met hun dochters, belde ze soms (als één van de weinigen in die tijd had het gezin Van der Sluis telefoon in huis!) kinderkledingzaak *De Ooievaar*. Een bediende van *De Ooievaar* bracht dan een grote doos met jurkjes. De meisjes mochten dan passen en uitzoeken wat ze mooi vonden.

Mark van der Sluis was eigenaar van de *Rotterdamsche Stempelfabriek*. Dit bedrijf had hij na het overlijden van zijn vader Benjamin Levie in 1927 overgenomen.

De Rotterdamsche Stempelfabriek had een eigen courant 'Gewijd Aan De Belangen Onzer Agenten & Wederverkoopters'. (Stadsarchief Rotterdam)

Er bestaat één foto van Dora uit deze gelukkige tijd. Waarschijnlijk is Dora op deze foto zes jaar oud. Ze staat, gekleed in een mooi wit jurkje met een grote strik in het haar, tussen haar ouders in. De dame rechts, met haar arm leunend op de brug, is een tante. Achter hen zien we de huizen van de Mauritsweg. De fotograaf staat met zijn rug naar de Westersingel.

Toen de oorlog begon in mei 1940 nam het leven van het gezin Van der Sluis een drastische wending. Door het bombardement op Rotterdam werd de Aert van Nesstraat grotendeels verwoest. Ook de *Groote Schouwburg* raakte zwaar beschadigd. Dora en Harry moesten hun mooie huis verlaten en verhuisden met hun ouders naar de Schietbaanstraat.

Inmiddels werd het leven voor de Joden alsmaar moeilijker. Vanaf het begin van de bezetting waren de Joden steeds nieuwe beperkingen opgelegd. Openbare gelegenheden werden 'voor Joden verboden'. Naast alle maatregelen die de bewegingsvrijheid van de Joden beknotten, werd de start gemaakt met het roven van Joods bezit en vermogen. De bezetter begon in maart 1941 met het onteigenen en liquideren van Joodse bedrijven. De *Rotterdamsche Stempelfabriek* ontsprong deze dans niet.

Bij het NIOD, het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, zijn dossiers aanwezig waaruit blijkt dat het bedrijf van Mark van der Sluis door de Duitsers is verkocht.⁹

Dora heeft twee jaar in de Schietbaanstraat gewoond. Op 4 augustus 1942 werden Bets en Mark met Harry en Dora vanuit Loods 24 naar doorgangskamp Westerbork gebracht.

Nadat het gezin het huis in de Schietbaanstraat had verlaten, werd het al snel bewoond door een Nederlander en zijn Duitse vrouw. Kees de Man heeft contact met de kleindochter van dit stel. Zij is als kind veel in het oude huis van Dora en Harry geweest.

Waarom
Dinsdag, 5 Augo '42

Beste familie
Ik heb nu een beetje plezier in het leven
aankomen. Harry is bij zijn vader en
Dora bij mijn nichtje. Het is allemaal
nu een beetje beter, niet alle kinderen
gaan nu naar de concentratiekampen. Het
steunt de dingen nu dan ?? Maar het is
toch nog niet heel goed bij ons, en dan
heeft mijn vader Harry nu ook bij ons.
Het is nu anders, niet meer hetzelfde.
Mijn wensen zijn, jullie allemaal heel
veel alle tekenen van de familie de
groeten van ons. Denk aan jullie
van Moeder? Het is nu beter, is
al nog. Het is nu gezonder dan
Bets

Geef de hulp van de
anderen door. Bedankt van
alles wat jullie allemaal
gedaan hebt.

*Laatste teken van leven
van het gezin Van der Sluis
uit Westerbork.*

Toen had zij geen notie van wat zich in het huis heeft afgespeeld, maar later heeft haar vader erover verteld. Zo weten we dat, toen de nieuwe bewoners het huis betrokken, er nog speelgoed van Dora lag. Dat haar grootouders in het huis van weggevoerde Joden wilden wonen, is voor de kleindochter altijd moeilijk te bevatten geweest.¹⁰

Vanuit Westerbork schreef Bets van der Sluis op 5 augustus nog een laatste brief aan haar familie. ‘Harry is bij zijn Vader en Dora bij mij. Wij kunnen elkander alleen maar schrijven, niet zien. Vrijdagochtend gaan we verder doorreizen en dit duurt drie dagen en dan??’ Bets sprak de hoop uit dat het gezin in de trein weer herenigd zou zijn. In haar brief bedankte Bets haar familie ‘voor alles wat jullie gedaan hebt’. Waar deze hulp precies uit bestaat heeft, is niet bekend. Wel weet Kees de Man dat tante Bets, vlak voordat zij zich met haar gezin moest melden bij Loods 24, zo veel mogelijk van haar mooie spulletjes onderbracht bij familie. Ze hoopte dat zij en haar gezin snel weer thuis zouden zijn.

Haar servies van Schönwald met de blauwe en roze bloemen en het gouden randje bracht zij naar de broer van Mark en zijn vrouw. Tot hun dood hebben zij voor het servies gezorgd. Daarna is deze taak overgegaan op hun oudste dochter, de moeder van Kees De Man. Nu waakt de heer De Man met zijn echtgenote over het ‘servies van tante Bets’. ‘Sinds die vierde augustus in 1942 is het servies nooit meer gebruikt en dat zal het ook niet meer worden. Uiteindelijk is het niet ons servies, maar hebben we het slechts in bewaring’, zegt de heer De Man.

Het is ontroerend als kleinoden en kostbaarheden, die al lang in een familie zijn, worden gekoesterd. Ze vormen de tastbare band met het verleden, met mensen die jou voorgegaan zijn. Serviezen gaan vaak over van moeder op dochter. Zo had Bets van der Sluis het vast ook gewild. In de verwachting en de hoop dat het gezin snel en ongedeerd van de onbekende bestemming zou terugkeren, gaf zij haar mooie servies in bewaring. Later zou het van Dora zijn. Maar er was geen later.

Op 9 augustus 1942 kwamen Mark, Bets, Harry en Dora van der Sluis aan in vernietigingskamp Auschwitz. Diezelfde dag nog werd Bets, samen met Harry en Dora, vermoord. Nauwelijks twee weken later, op 21 augustus 1942, trof Mark van der Sluis hetzelfde gruwelijke lot.

Noten:

¹ Met heel veel dank aan mevrouw Miep Smith-Wessel voor het vertellen van haar verhaal.

² Het Oranjehotel was tijdens de Duitse bezetting de bijnaam van het huis van bewaring in Scheveningen.

³Joden moesten hun huissleutel inleveren bij de Zentralstelle für jüdische Auswanderung. Zodra de bewoners van een pand waren weggevoerd, legden de Duitsers beslag op de inboedel. Medewerkers van de afdeling Hausrat-erfassung van de Zentralstelle, gevestigd in een pand aan de Provenierssingel 42, stelden lijsten op met spullen die ze aantreffen in de verlaten woningen. Een kopie van deze lijsten werd gestuurd naar de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, aan de Heemraadssingel 114. Het Amt Rosenberg haalde vervolgens de panden leeg. Het huisraad werd daarna gebracht naar Duitsland. Deze operatie stond bekend als de Möbelaktion.

⁴ Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, collectie 093a, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv.no. 69, 270 en 271.

⁵ Met veel dank aan mevrouw Rina Erkelens-Kriesch. Andries van der Wal heeft haar verhaal opgeschreven in ‘Uitzwaaien’.

⁶ NIOD, collectie 093a, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv.no. 69, 42.

⁷ NIOD, collectie 093a, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv.no. 69, 41.

⁸ Met dank aan Kees de Man en zijn echtgenote Els van Bergen.

⁹ NIOD, collectie 94f, Collectie dossiers afkomstig uit de archieven van de Omnia-Treuhandgesellschaft m.b.H., de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (Zweigniederlassung Den Haag) en de Wirtschaftsprüfstelle, inv.no. 2009 en 2010. De Omnia-Treuhandgesellschaft was verantwoordelijk voor de verkoop van Joodse bedrijven aan niet-Joodse eigenaars en de liquidatie van firma's waarbij de activa en machines werden verkocht.

¹⁰ Het oorspronkelijke pand aan de Schietbaanstraat bestaat niet meer en is vervangen door nieuwbouw. Huisnummer 13 B bestaat echter nog wel. In april van 2014 wordt een viertal Stolpersteine voor het huis in de Schietbaanstraat gelegd ter nagedachtenis aan het gezin van Marcus Leendert van der Sluis.

Illustraties:

Goede Herderschool, voormalig Julianaschool, blz. 8/9.

K. de Man en E. van Bergen, blz. 21, 24 en 25.

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, blz. 14.

M. Smith-Wessel, blz. 12, 13, 16, 19 en 20.

Stadsarchief Rotterdam, blz. 17, 22 en 23.

C.H.P. Teeboom-Schapers, blz. 5, 7 en omslag.

'Het gezicht achter een naam' bevat drie verhalen over Joodse kinderen uit Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog.

De vergeelde bladzijden van het poëzialbum van Miepje Wessel herinneren aan Leentje Mok, Sara Leons en Lea Maks, meisjes die de oorlog niet overleefden.

'Haar stoel in de klas bleef leeg' gaat over Marianne Reens en haar zusje Hetty. De foto's uit hun familiealbum laten een gelukkige jeugd zien tijdens een dagje naar Plaswijck en spelend met de buurkinderen op straat.

De moeder van Dora van der Sluis bracht na de oproep om zich bij Loods 24 te melden, haar servies bij familie onder in de hoop dat zij er weer snel de tafel mee kon dekken.

